

Türkistan'dan Göç ve Köklerle Bağ Kurmak

Migration from Turkestan and Connecting to Roots

Çağla Gül YESEVİ*

Özet

Çalışma, 1930'lu yıllarda Türkistan'dan gerçekleştirilen göçün kimlik ve kültüre etkisini konu alan bir sözlü tarih çalışmasıdır. Göç, kültür ve kimlik ana temalarını araştıran ve bu göçü yaşayanlar ve onların ailelerinin bugünkü kimlik tanımlamalarını anlamaya yardımcı olacak çok disiplinli bir araştırmadır. Bu göç eden ailelerden biri Hoca Ahmet Yesevi'nin soyundan gelen Yesevi ailesidir. Göçmenlerin Türkistan coğrafyasından –bugünkü Orta Asya'dan - Afganistan'a, oradan 1950'li yıllarda Türkiye, Arabistan ve ABD'ye göç eden ailelerin, farklı coğrafyalarda yerleşim neticesinde ve farklı nesillere göre kimlik oluşumlarında, kimlik tanımlamalarında değişim olup olmadığının, kültürlerini koruyup korumadıkları sorularının cevaplandırılmasını hedeflemektedir. Çalışma, bu göçü gerçekleştirenler ve onların çocuklarıyla kısa anket çalışması yanında, derinlemesine mülakatları içermektedir. Ailenin, göç esnasında yaşadıkları, geçimlerini nasıl sağladıkları, bu farklı ülkelerde nasıl yaşadıkları, dillerini, adetlerini, kültürlerini nasıl korudukları konu edilmiştir. Kültür öğeleri olan dil ve adetlerin nasıl korunduğu ve nedenleri ortaya konacaktır. Çalışma kapsamında Türkiye, Arabistan ve ABD'de yaşayanlarla iletişime geçilmekte ve çalışma farklı nesiller ve farklı coğrafyalarda yerleşen aile bireylerinin konuya bakış açıları yönünden analiz edilmektedir. Kültür, toplumların kendilerine özgü olan ve gelecek nesillere aktardıkları maddi veya manevi her şeydir. Toplumların ortak inanç ve adetlerini içerir. Bu çalışma kapsamında, bayramlar, aile hayatı, evlilik, dil, giyim, ölüm, yaşlılar, müzik, yemekler, ev döşemesi, kullanılan eşyalar, kullanılan süs eşyaları, yapılan toplantılar, aile ilişkileri ile ilgili sorular sorulmuş ve analizler yapılmıştır. Kültür öğeleri masallar ve göç hikâyeleri ile öğretilmiştir. Çalışmada sosyal inşacılık teorisi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Göç, Kimlik, Kültür, Yesevilik

Abstract

Oral history methods have been used in this study. The study has been dealing with migration from Turkestan in 1930's. It has been multidisciplinary project focusing on migration, culture, roots and identity issues; the main aim of the research has been to understand identity definitions of these migrants and their families. It includes short questionnaire and in depth interview. It deals with migration, identity, culture. One of the migrating families Yesevi family, being the family of Hoca Ahmed Yesevi. Research also investigates how they make their living, how they live in different countries, how they preserve their language and their culture. In order to analyze cultural differences among people living in the US, Saudi Arabia and Turkey, in-depth interviews have been realized. Culture could be defined as the characteristics and knowledge of a particular group of people, encompassing language, religion, cuisine, social habits, music and arts. Moreover, culture could be defined as cognitive constructs and understanding that are learned by socialization. This study requires questions related to culture, language, ceremonies, meetings, family relations, marriages, customs related to death and birth. Moreover, ethnographic observations were also contributed to the analyses. These people have taught their culture, language to their children, they have constructed their identity through stories, discourses related to migration. Social construction of identity will be evaluated. Social constructivism will be used to evaluate discourses on "we and others".

Keywords: Turkestan, Migration, Identity, Culture, Hoca Ahmed Yasawy

* Doç. Dr. Çağla Gül Yesevi, İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. c.yesevi@iku.edu.tr Bu çalışmaya temel teşkil eden sözlü tarih verileri, İstanbul Kültür Üniversitesi İKU-BAP 1802 kodlu "Türkistan'dan Göçün Kimlik Oluşumuna Etkisi" adlı projenin sonuçlarına dayanmaktadır ve bizzat göçmenlerden dinlenen yeni bilgileri içermektedir. Bu araştırma, İKU-BAP 1802 koduyla İstanbul Kültür Üniversitesi Teknoloji ve Proje Destek Birimi tarafından desteklenmektedir.

Giriş

Araştırmam, 1930’lu yıllarda Türkistan coğrafyasından –bugünkü Orta Asya’dan - Afganistan’a, oradan 1950’li yıllarda Türkiye, Arabistan ve ABD’ye göç eden ailelerin, farklı coğrafyalarda yerleşim neticesinde ve farklı nesillere göre kimlik oluşumlarında, kimlik tanımlamalarında değişim olup olmadığının, kültürlerini koruyup korumadıkları sorularının cevaplandırılmasını hedeflemektedir.

Türkistan için bugün kullanılan coğrafi terim Orta Asya’dır. Bu bölge şimdi, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan’ı içermektedir. Bölge daha geniş şekilde de tanımlanmaktadır. 1930’lu yıllarda Türkistan’dan Afganistan’a göç gerçekleşmiştir. Bu göçün nedenleri, yeni rejimin kurulması, Rusların yanında, bölgenin yerlisi olan ve yeni rejim için çalışanlardan görülen baskı ve zulümler, kıtlık ve neticesinde görülen açlık, özellikle dini ve kültürü koruma isteği olarak sıralanmaktadır. Bu göç eden ailelerden biri de Yesevi ailesinin bir kısmıdır; aile, ünlü Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevi’nin soyundan gelmektedir. Aile, Rus işgali ardından gelen yeni rejimle “istenmeyenler, haksızlar” olarak damgalanmıştır. Ailenin dini açıdan önemli olması ve refah içinde yaşaması, aile bireylerinin, Sibiry’a sürgün edilme, hapsedilme ve hayatlarını kaybetme tehlikesiyle karşılaşmalarına ve göç etmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Aile, önce kaçak yollardan Afganistan’a, göç etmiştir. Ardından bir kısmı uzun bir süre Afganistan’da kalmış, önemli bir kısmı Türkiye’ye, göç etmiştir. Ailenin kalan kısmı Suudi Arabistan ve ABD’ye göç etmiştir. Bu bağlamda, araştırmada, Türkistan’dan (eski Sovyet coğrafyasından, Orta Asya’dan) neden göçtükleri, bu göçün kimlik oluşumuna etkisi konu edilecektir. İlk göçülen yer olan Afganistan’ın kimlik oluşumuna etkisi, kolektif kimlik bilincinin oluşumu değerlendirilecektir. Bu ülkeden çıkma kararı ve neden Türkiye’nin seçildiği sorusu cevaplandırılacaktır. Ailenin bir kısmının Arabistan ve ABD’ye yerleşmesi ve onların kimlik ve aidiyet konusundaki değerlendirmeleri ele alınacaktır. Yaşanan farklı coğrafyalarda “biz” ve “öteki”nin nasıl şekillendiği anlatılacaktır.

Çalışma, bu göçü gerçekleştirenler ve onların çocuklarıyla kısa anket çalışması yanında, derinlemesine mülakatları içermektedir. Ailenin, göç esnasında yaşadıkları, geçimlerini nasıl sağladıkları, bu farklı ülkelerde nasıl yaşadıkları, dillerini, adetlerini, kültürlerini nasıl korudukları konu edilmiştir. Çalışma kapsamında, göç, kimlik ve kültür üzerine yazılmış kitaplardan, göç edenlerin yazdıkları kitapları içeren bir literatür taramasından, konunun tarihi üzerine yazılanlardan, eski fotoğraf ve gazetelerden yararlanılacaktır. Projenin amacı, Türkistan’dan göçün kimlik oluşumuna etkisini ve günümüzde kimliğin tanımlanmasına etkisini belirlemektir. Bu çalışma sayesinde, tarih kitaplarında yazmayan, yazılı belgelerde bulunmayan geçmişin keşfedilebilmesi mümkün olacaktır. Özellikle Türkiye’nin, ayrıca Afganistan ve Suudi Arabistan ve ABD’nin göç politikaları ve bunların insanlar üzerindeki etkisi birincil kaynaklar tarafından ortaya konacaktır. Hükümetler yanında yerli halkın, gelenlere nasıl davrandığı, onları nasıl tanımladıkları, bunun “kimlik oluşumuna etkisi” incelenecektir. Türkiye, Afganistan, Suudi Arabistan ve ABD’ye gerçekleşen göçle ilgili bilgiler edinilecek, tanık oldukları tarihin belli bir kısmı bakış açıları çerçevesinde değerlendirilebilecektir.

Çalışmanın ana amacı göçün kimlik oluşumuna etkisi ve kimlik tanımlamalarındaki değişimin nesillere ve farklı coğrafyalarda yaşama neticesinde nasıl değiştiğini ortaya koymaktır. Öğrenilecek diğer bilgi ise ana araştırma ögesi olan ünlü Türk mutasavvıfı Hoca Ahmet Yesevi’nin soyundan gelen Yesevi ailesinin bu göçten nasıl etkilendiği, Yesevilik hakkında ne düşündüklerinin ortaya konulmasıdır. Göçle ilgili literatürden elde edilen bilginin, göçü bizzat yaşamış bu insanların anlatı ve değerlendirilmeleriyle karşılaştırılması, göçün kültürlerine yansması, korunan kültürel değerlerin ortaya konması hedefler arasındadır. Bu bağlamda, yapılacak anket çalışması ve derinlemesine mülakat benzer şekilde göçen diğer

kişilere de uygulanarak, karşılaştırmalı analiz yapabilme şansı elde edilecektir. Çalışmanın ana kısmı, sözlü tarih çalışmasını içermektedir..

Çalışma kapsamında Yesevi ailesi açısından “Türk vatani, Türklük, Türkistanlılık” kavramları temelinde kimlik bilincinin şekillenmesi incelenecektir. Bu çalışmadan elde edilen bilgiler ilerideki araştırma projeleri açısından veri niteliğinde olacaktır; bu aile ve diğer ailelerin, diğer göçmenlerin, kimlik bilinci üzerinde de çalışma imkânı olacak, elde edilen veriler karşılaştırılabilecektir. Göçün, kimlik üzerindeki etkisi irdelenecektir, Yesevilik konusu üzerinde de çalışılacak, bu konu ile Türkiye’de ve Kazakistan’daki uzmanlarla görüşülecek, onlarla da mülakat gerçekleştirilecektir. Türkiye ve Kazakistan’da göç, Türkistan ve Ahmet Yesevi üzerinde çalışan uzman ve akademisyenlerle gerçekleştirilecek görüşmeler, konunun derinlemesine ve farklı boyutlarda analiz edilmesine imkân sağlayacaktır.

Kültür öğeleri olan dil ve adetlerin nasıl korunduğu ve nedenleri ortaya konacaktır. Çalışma kapsamında Türkiye, Arabistan ve ABD’de yaşayanlarla iletişime geçilecek ve çalışma farklı nesiller ve farklı coğrafyalarda yerleşen aile bireylerinin konuya bakış açıları yönünden analiz edilecektir. Kültür, toplumların kendilerine özgü olan ve gelecek nesillere aktardıkları maddi veya manevi her şeydir. Toplumların ortak inanç ve adetlerini içerir. Bu çalışma kapsamında, bayramlar, aile hayatı, evlilik, dil, giyim, ölüm, yaşlılar, müzik, yemekler, ev döşemesi, kullanılan eşyalar, kullanılan süs eşyaları, yapılan toplantılar, aile ilişkileri ile ilgili sorular sorulacak ve analizler yapılacaktır.

Projenin amaç ve hedeflerine ulaşmak için birincil ve ikincil kaynaklar kullanılacaktır. Çalışmanın kavramsal ve semantik kısımları ikincil kaynaklar yardımıyla netleştirildikten sonra, göç ve kimlik ilişkisinin irdelenmesi açısından farklı nesiller ve farklı devletlerde yaşayan bireylerle, belirlenen kriterlere uygun olarak anket çalışması ve yüz yüze derinlemesine mülakat yapılacaktır. Bu sayı diğer göçmen aile bireyleriyle görüşülmesi ile artacaktır. Mülakatlar tematik analiz yöntemi ile incelenecektir. Mülakatlara ek olarak etnografik gözlem yapılacaktır. Bu gözlemler esnasında toplanan veriler, mülakatların analizini desteklemek için kullanılacaktır.

Bu araştırma projesi ile 1930’lu yıllardan başlayarak eski Sovyet coğrafyasından göçün kimlik oluşumuna etkisini birincil kaynaklardan ortaya koyarak literatüre büyük katkıda bulunacaktır.

Araştırma kapsamında mülakatların odak grubu Yesevi ailesi olmuştur. 1928 yılında bugün Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Türkistan şehriden ayrılmak zorunda kalan Yesevi ailesi önce Türkistan coğrafyası (Orta Asya) içinde yer değiştirmiş ve ardından Afganistan’a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu bildiri kapsamında araştırmanın ilk kısmı olan Tasavvuf ve Yesevilik üzerinde durulacaktır.

Tasavvuf Kavramının Açıklanması

Martin Lings (2018: 144-177) tasavvuf nedir sorusuna şöyle cevap vermiştir: ilahi isim perdelenmiş kalbin yerini almalıdır. İnsan nefsinde dış dünyanın cazibe ve çekişine karşı koymak için ilahi isme yönelik bir teveccüh ortaya konmalıdır. Böylelikle, yitirilmiş denge yeniden sağlanmış olur. Cüneyd-i Bağdadi’ye göre, tasavvuf, Allah’ın seni sende öldürüp kendisinde diriltmesi ve yaşatmasıdır. İslam ve tasavvufun bütün uygulamaları, insanların gözlerini açmaları ve görmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Yalnız nefslerini arıtanlar, felaha ereceklerdir. Chittick’e göre insani nefsin bilinemezliği, sorun yaratmaktadır. Nefs, o anın ben’idir, varoluşumuzun her bir anında biz yeni bir şeyiz. Her nefeste, yeni bir nefes ortaya çıkar. Nefsin, hiçbir sonu ve belirli bir kimliği yoktur. Sufi, anın çocuğudur (Chittick, 2000: 105-120). Tasavvuf erbabı sufilere göre, Mutlak Varlık olan Allah’ın yansımasından oluşan evrenin nitelikleri, onun bir parçası olan insanda yeniden bir araya getirilir; insan, evrenin (makrokozmosun), minyatür bir modelidir (Akarlı, 2000:28).

Tasavvufun amaçları, Allah'ı bilmek, Allah'ın isimlerini, sıfatlarını, işlerini bilip anlamak; nefsi ve kötülüklerini idrak etmek; vesveseleri ve dünya düzenlerini anlayıp onlardan vaz geçmektir. Tasavvufta bilgidен ziyade duyuş, görüş ve oluş, önemlidir. Hâl bilgisi için, müride uymak gereklidir. Sufi ve tasavvuf sözleri, 8.yy'da ortaya çıkmıştır. Sufiler, her şeyin canlı olduğuna inanırlar. Her şeye merhametle ve esirgemeyle muamele ederler. Namaz bitince secde yerini öpüp kalkarlar. Yürürken bile yere hızlı basmazlar. Su içecekleri bardağı, yorgani, yastığı öperler (Gölpınarlı, 1985:14-71). Bu anlayışa göre, Allah sonsuza dek insanın yanındadır ve insana şahdamarından yakındır. Ancak asıl mesele insanın Allah'a yakınlığıdır. Onu görüyormuşçasına ibadet ve kulluk edilmelidir (Chittick, 2000:99) Hadis kitaplarında bahsi geçen "Cibril Hadisi"nde "İslam, iman ve ihsan" kavramları anlatılmıştır. Kişinin "Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmesi" anlamına gelen ihsân, tasavvufun konusu olmuştur. İhsâna ermiş kul, "nereye yönelirseniz Allah'ın yüzü (zâtı ve kıblesi) oradadır" ayetinin sırrına ermiş olur; haramdan sakınır. Tasavvufun hâl ve zevk ilmi olması, birçok tanımının yapılmasına neden olmuştur. Yapılan bu tanımlamalar şu şekildedir: Tasavvufa tarikat denilen ve Allah'a götüren özel yollarla girilir. Sûfi kelimesi açısından en fazla kabul gören açıklama "sûf" sözcüğünden türediği yönündedir; evliyaların giydiği "yün elbiseden" geldiği belirtilmektedir. Tasavvuf, zühddür. Zühd, dünyaya karşı tavır koymaktır; Allah'a yönelmektir. Tasavvuf, güzel ahlaktır; tasavvuf, tasfiyedir, kalp temizliğidir. Övülen kalp, Allah'tan başkasına yer olmayan selim kalptir. Tasavvuf, nefis ile mücadeledir. Tasavvuf, teslimiyettir (Yılmaz, 2017:17-39). Tasavvuf yoluna girenlerin her işlerinde Hakk'ı hatırlamaları ve gönüllerinde başkasına yer vermemeleri gerekmektedir. Gönülün hedefi Allah'a ulaşmaktır. Mürşid, bunun yolunu gösterecektir (Zeybek, 2015:95).

Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevilik Kavramı

Yahya Kemal Beyatlı'nın Fuad Köprülü'ye Ahmed Yesevî'yi araştırmasını tavsiye ettiği belirtilmektedir. Beyatlı, "Şu Ahmet Yesevî kim? Araştırın göreceksiniz. Bizim milliyetimizi asıl onda bulacaksınız" demiştir. Ahmed Yesevî konusunda en önemli eser, Fuat Köprülü'nün, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar adlı eseridir. Günümüzde de bilimsel toplantılarda bu esere atıfta bulunmaktadır (Zeybek, 2015:7).

Yesevîyye, Ahmed Yesevî'ye nisbet edilen, Orta Asya'da etkin olan bir tarikattır. Ahmed Yesevî'nin Sultan lakâbına nisbetle "Sultânîyye", cehri zikir yapılması nedeniyle "Cehriyye" ve mensuplarının Türk olması nedeniyle "Silsile-i Meşâyih-i Türk" olarak adlandırılmıştır. Hazîni'nin Cevâhirü'l Ebrâr'da verdiği bilgiye göre, toplu halvete girme geleneği bulunmaktadır. Ahmed Yesevî'nin müridi Sûfi Muhammed Danişmend'in Mir'atü'l Kulûb adlı eserinde, "âhir zamanda sahte şeyhlerin ortaya çıkacağı ve bunların "Ehl-i Sünneti sevmeyeceği" belirtilmiştir (Tosun, 2018:237-245) Bahsi geçen kitapta ortaya çıkacak şeyhlerden, şeytanın ders alacağı ve bu şeyhlerin şeytanın işini yapacağı, belirtilmiştir (Tosun, 2015:22).

Tasavvufi uygulamalardan en önemlisi zikirdir. Zikir, Kur'an'da ve genel olarak İslamî kullanımda, Allah'ı hatırlama ve aynı zamanda Allah'ı anma anlamına gelmektedir. Normal insan unuttur; insan öncelikle kendi eksikliğini bilmeli ve Allah'ın mükemmelliğini hatırlamalıdır. Nihai mutluluk, Allah'ı zikre dayanır. Bu dünyada ve öte dünyada huzura ermiş bir kalbe ulaşmak için Allah'ın zikredilmesi gerekmektedir. Chittick'e göre, Allah'ı zikretmenin gayesi Allah'tan başka her şeyi yok edip, ilahi olanda kalıcı hale gelmektir. Marin Lings'e göre, Allah'ın isminin zikredilmesi dünyadaki en olumlu şeydir; Allah'ı zikir, kalbe yönelik en güçlü titreşimi tetikler. Gölpınarlı'ya göre, Yesevîyye, sıkı bir riyâzat ve zikre dayanan, tam Sünnî bir tarikattir. Zikr-i erre (testere zikri), bu yolun özel bir zikir tarzıdır.

Barthold, "Yesevîyye, göçebelerin, Nakşibendiye şehirlilerin tarikatıdır" demiştir. Melikoff Irene göre ise Yesevilik ve Nakşibendilik birbirine benzememektedir, Nakşibendilik,

Sünnilikten ayrılmamaktadır. Silsileleri bakımından Nakşibendilik Ebu Bekr'e dayanır, Yesevîlik ise, Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Nakşibendiliğin zikri, zikr-i hafî; Yesevîliğin zikri ise zikr-i erre (testere zikri) yani zikr-i cehriyyedir (yüksek sesli zikir). Başka araştırmacılar da göçebe Türk muhitinde etkili olan Yesevîliğin eski Türk geleneklerinin norm ve değerleriyle karıştığını, tasavvuf ile Şamanizmin karıştığını belirtmişlerdir. Cehri zikir, şarkı söylenmesi ve raksı bununla açıklamışlardır. Bunun yanında Maniheizm ve Budizm etkilerinden de bahsedilmektedir (Kenjetay, 2018:60-62) Ahmed Eğilmez Rıdvanoğlu (2016:45) ise Nakşibendiliğin, Yesevîliğin takipçisi ve yerini tutan olduğundan Hz. Ebubekir'e dayandığını belirtmiştir.

Hoca Ahmed Yesevî (1093-1166) önemli bir Türk mutasavvıfıdır, hakkında rivayetler ve menkıbeler yaygındır. Doğum yılı kesin olarak bilinmemektedir. Çimkent'e 7 km mesafedeki Sayram'da doğduğu belirtilir. Hikmetlerinde, Yesi şehrinde doğduğunu yazmıştır (Bice, 2017:23).

Hoca Ahmed Yesevî, "Yaşname"sinde hangi yaşta ne yaptığı konusunda bilgi vermektedir (Erarslan, 2016:43-44). Divan-ı Hikmet'in Yesevî'nin bütün hikmetlerini içine alan tam ve güvenilir bir nüshası mevcut değildir. Eldeki nüshaların en eskisi tahminen XVI veya XVII. yüzyıla ait olduğu belirtilmektedir. Divan-ı Hikmet'in dili Türkçedir. Ahmed Yesevî, "İlim Türkistan, dilim Türkçe" demiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin 125-126 yaşına kadar yaşadığı pek çok ilim insanı tarafından yazılmıştır. Namık Kemal Zeybek'e (2015:68,108) göre ölüm yılı 1227 olabilir.

Ahmed Yesevî'nin nesebi Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin Hanefiyye'ye ulaşmaktadır. Soyu Hz. Fatma'ya dayanmadığı için "seyyid" değildir. Babası Hacı İbrahim ve annesi de Şeyh Musa'nın kızı Ayşe Hanım'dır. Türkistan'da Karasaş Ana denilmektedir. Onu ablası Gevher Şehnâz büyütmiştir (Ayvalı, 2017:69).

Rivayete göre Ahmed Yesevî'nin İbrahim adında bir oğlu olmuştur ancak kendisi hayatta iken vefat etmiştir. Ahmed Yesevî'nin çocukken vefat eden oğlu henüz Müslümanlığı kabul etmeyen Suyri halkı tarafından öldürülmüştür (Hakkul, 2018:485). Kemal Erarslan'ın İslam Ansiklopedisi'nde yayınlanan yazısına göre, Ahmed Yesevî'nin, Gevher Şehnâz ve Gevher Hoşnaz adlarında iki kızı dünyaya gelmiş, soyu Gevher Şehnâz vasıtasıyla devam etmiştir. Ahmed Eğilmez Rıdvanoğlu da soyunun kızı Gevher Şehnâz (Hoşnâz) hatundan yürüdüğünün belirtmiştir. Türkistan, Maverâünnehir ve diğer Orta Asya bölgelerinde olduğu gibi Anadolu'da da kendilerini Ahmed Yesevî'nin neslinden sayan pek çok ünlü şahsiyet çıkmıştır: Semerkantlı Şeyh Zekeriyya. Üsküplü Şair Ata, Keşmir(Hindistan'da) yatırı bulunan Hoca Hafız Ahmed Yesevî-i Nakşibendi (17.yy) ve Evliya Çelebi zikredilebilir. Evliya Çelebi, "Ben Ahmed-i Yesevî hazretlerinin torunlarındanım" demiştir (Coşan, 2018:33).

Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevîliğin Bölgeye Etkisi

Hoca Ahmed Yesevî, "Niyetin koldaşındır", demiştir (Rıdvanoğlu, 24). Hoca Ahmed Yesevî'ye göre, "Tarikatın yolu, edeptir". Sohbet geleneğine önem verilmiştir. Ahmed Yesevî'ye göre, ilahi aşk, varlığın sebebi ve manasıdır (Çelik, 2016:138). Ahmed Yesevî'nin on iki bini kendi bölgesinde, doksan bini uzak bölgelerde müridlerinin olduğu anlatılmaktadır(Yazıcı, 2000:69). Ahmed Yesevî'nin doksan dokuz bin müridi ve dört halifesi olduğu da belirtilmektedir; halifeleri: Arslan Babanın oğlu Mansur Ata, 1218'de vefat eden Harezmli Sait Ata, Süleyman Ata, Sufi Muhammed Danişmend'tir (Demir, 2016:162). Sufi Muhammed Danişmend Zernuki, Ahmed Yesevî tarafından Otrar'a gönderilmiştir. Ahmed Yesevî ve Yesevîyye tarikatı ile bilgileri derlemiş ve Mir'atu'l-Kulûb adlı kitabı hazırlamıştır (Kenjetay, 2018:66-67). Fakrname'de dervişlikle ilgili kırk makamdan biri, insanlara gönül alıcı sözler söylemek, diğeri de ilim öğrenmektir (Cihangir, 2016:148). Ahmed Yesevî,

Türkistan'ın müslümanlaşmasında etkili olmuştur. Müslüman-kâfir ayrımı gözetmeksizin müsamahalı ve hoşgörülü davranmıştır; güzel sözlü ve güler yüzlü olmuştur. İnsanları sevmiş; eşitliği, adaleti ve insanların haklarını gözetmiştir. İslam'ı halkın anlayacağı dilde anlatmıştır. Kur'an ve peygamberin öğretileri, hareket noktasını oluşturmuştur. Hoca Ahmed Yesevî, Divan-Hikmet'te (Hikmet, 142), "Gece gündüz salat-selam söyleyip yakın ol", demiştir. Türklükle İslamiyet'i aynı potada eriterek yeni bir toplum yaratmayı amaçlayan bir gönül adamıdır (Yıldırım, 2016:213,234). Türklere mahsus bir tarikat görünümü veren Yeseviyye, 12. asırdan 15. asra kadar Harezmi, uzak Kafkasya Türkmenleri ve Orta Volga Tatarları arasında yayılmıştır. Horasan, Kuzey İran ve Anadolu'da Yesevi grupları ortaya çıkmıştır (Türer, 2000:77). Yesevîlik, Allah'a aşkla bağlılık, ihlas, insan sevgisi, hoşgörü, kadın-erkek eşitliği, emek ve işin kutsallığı ve bilme dayanmaktadır. Önce Seyhun çevresine, sonra tüm Türkistan'a ve Moğol istilası ardından Horasan, İran, Azerbaycan Türkleri arasında yayılmıştır. On üçüncü yüzyılda Yesevî dervişleri Anadolu'da etkili olmuşlardır. En önemlileri: Hacı Bektaş ve Sarı Saltuk'tur. Hacı Bektaş'ın, Ahmed Yesevî halifelerinden Lokman Parende'nin müridi olduğu değerlendirilmesi de yapılmaktadır. İlimde olgunluğa erişince Ahmed Yesevî onu Anadolu'ya göndermiştir. Evliya Çelebi, Ahmed Yesevî'nin Sarı Saltuk ve Hacı Bayram'ı Rum'a gönderdiğini nakletmektedir. Ancak, gerçekte, Yesevî, Sarı Saltuk'tan yüz yıl önce yaşamıştır; Evliya Çelebi'ye göre, Sarı Saltuk'u Rumeli'ye gönderen Hacı Bayram'dır. Sarı Saltuk'un, Arnavutların müslümanlaştırılmasında etkili olduğu belirtilmektedir (Demir, 2016:162-170).

Masson'a göre, Hoca Ahmed'in öğütlerindeki dini hoşgörü bu şekilde açıklanabilecektir. Hoca Ahmed Yesevî'nin öğütleri sayesinde, İslam, kitleler tarafından kabul edilmiştir (Rıdvanoglu, 2016:14).

Orta Asya Türk toplulukları, 10. yüzyılın ikinci yarısında İslamlaşma sürecine girmişlerdir. Hoca Ahmed Yesevî döneminde Türkler, Şamanizm, Budizm ve Paganizm'den etkilenmişlerdir. 1218 Moğol istilası, Yesevî dervişlerinin daha uzak bölgelere ulaşmasını sağlamıştır. Yesevîlik, Türkler arasında yayılmıştır (Çelik, 2016:131-134). Moğol istilası döneminde sufi tarikatların Orta Asya Türk toplumlarının Müslümanlaşmasında önemli etkileri olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında 18.yüzyılda Türkistan halkının Ruslara karşı teşkilatlanmalarına da katkıda bulundukları ileri sürülmektedir (Türer, 2000:75,81).

Horasan melamet anlayışı, Buhara'nın Sünni anlayışı, Hacegan tarikatında (Abdulhalik Gücduvani) kendini göstermiştir. Yusuf Hamedani'nin ölümünden sonra irşad makamına Abdulhalik Gücduvani gelmiştir. Bu tarikat, 14. yüzyılda, Nakşibendiye (Bahaeddin Nakşibend) ismini almıştır. Buhara'da Yusuf Hamedani'den tasavvufu öğrenen Hoca Ahmed Yesevî, Orta Asya insanını gözlemlemiştir. (Çelik, 2016:131-134).

Kenan Gürsoy'a (2016:50-51) göre, Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Hoca Ahmed Yesevî'ye doğrudan bir bağlılığı yoktur. Gelenek ve dil aynıdır. Her ikisi de sadelikte, evrenselliği kucaklamıştır. Yesevîlik; Nakşibendilik ve Bektaşilikle ilişkilendirilen önemli bir irfan ocağı olarak tanımlanmıştır. Dört kapı, kırk makam anlayışını getirmiştir. Bu yöntem, Hacı Bektaş-ı Veli tarafından da devam ettirilmiştir (Kemikli, 2016:239). Yesevîlik, Nakşibendilik ve Bektaşilik, Türk boylarının dindarlığını canlı tuttukları değerlendirmesi yapılmaktadır. Ahmed Yesevî'nin yazdığı belirtilen Fakr-name ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin eseri Makalat arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlik şu şekildedir: "Kul, Allah'a dört merhalede ulaşır: Şeriat, tarikat, marifet, hakikat. Her merhalede dört makam vardır". Ahmed Yesevîde "kırk makam vardır". Hacı Bektaş-ı Veli, 13.yy'da yaşamıştır. Fakrname, Divan-ı Hikmet'in 19. Ve 20. Yüzyıldaki baskılarında görülmüştür. M.E. Coşan'a göre, Fakrname, 13. Yüzyıla kadar geri gidebilecek bir eserdir. 16. yüzyıl eseri olan Cevahirü'l Ebrar adlı eserde de benzerlikler görülmüştür.

Hayati Bice¹ ile 16 Mayıs 2018 tarihinde yapılan mülakatta, Ahmet Yesevi ile ilgili önemli konuları değerlendirme imkânı bulunmuştur. Bice, Nakşibendiliğin Yesevîlik'ten iki yüzyıl sonra ortaya çıktığını belirtmektedir. Necdet Tosun da Yesevîliğin Bektaşilikle birebir ilişkisi bulunmadığını belirtmektedir. Bice'ye göre, Nakşibendiler ayrı bir yol kurmuşlar; sessiz zikir yapmışlardır. Yesevîlikte sesli ve coşkulu zikir yapılır; Bice'ye göre, Yesevîliğin ortadan kalktığı bilgisi de doğru bir değerlendirme değildir.

Yesevî şeyhlerinden Hazinun, Kanuni'nin oğlu II. Selim zamanında İstanbul'a gelmiştir; onunla görüşememiş ve III. Murat'la görüşmüştür. Süleyman Buhari, II. Abdülhamit zamanında, İstanbul'a gelerek, Hoca Ahmed Yesevî'nin divanını, İstanbul'da bastırmıştır (İst-1299). Bektaşiler, kendilerini Yesevî sayıyorlar; Hacı Bektaş-ı Veli'nin "Velayetname" adlı kitabı 1500'lü yıllarda kayda girmiştir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin ölümünden üç yüzyıl sonra kayda girmiştir. Orada yirmi sayfa Hoca Ahmed Yesevî'yi anlatıyor ve Hacı Bektaş-ı Veli'yi doğrudan Hoca Ahmed Yesevî ile ilişkilendiriyor. Hoca Ahmed Yesevî'nin, onu Rum eline gönderdiği belirtiliyor. Hoca Ahmed Yesevî, Sünni İslam'a daha yakın, dini kurallara önem veren bir insan. Bu görüşe karşı çıkanlar da var; Yesevîliği, Haydarilik ve Kalenderilikle birlikte anlatıyorlar; sonradan daha bağnaz bir çizgiye girdiğini iddia ettiler.

Hayati Bice'ye göre, Kazaklar, Kırgızlar o dönemde vahşi adamlardır.

Onların eğitilmesinde, Ahmed Yesevî çok etkili olmuştur; toplumsal ahlakın gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Yalan söylemeyin, büyüklere hürmet edin diye öğütlerde bulunmuştur. Müslüman olan ancak bu dinin inceliklerini bilmeyen halkın eğitimini sağlamıştır. Bunlar, bozkırda yaşayan insanlardır.

Hayati Bice'nin anlattıkları açısından Yesevîliğin kadına verdiği önem açısından önemlidir:

O dönemde Türkistan'a kadınlar etkili, kadın kahramanlar var. Ahmed Yesevî'nin ailesi büyük ve önemli bir aile ancak ablasının onu yetiştirmesi uygun görülüyor. Ahmed Yesevî'nin babası, kızına bir bohça veriyor ve yedi yaşına geldiğinde, bunu Ahmed Yesevî'ye vermesini istiyor. Tespih, börk, Selman-ı Farisi'nin sarığı, yüzük, asa (Hızır Aleyhiselamın hediye ettiği) var. Kadınlar toplumun içinde ve kaç-göç yok; at yarışı bile yapıyorlar.

Hayati Bice, Ahmet Yesevî'nin el emeğiyle geçindiğini belirtmektedir. Hayati Bice, Ahmet Yesevî'nin bir toplumu değiştirip, dönüştürdüğünü de belirtmektedir.

Mâna açısından bakmak önemlidir. Ahmed Yesevî, Allah'la ilişkisi çok güçlü olan bir insan; bu nedenle sözleri çok tesirli oldu. Bu da Allah'ın hikmeti. Belki aynı sözleri başka birisi söylese bu kadar etkili olmazdı; Allah, ona özel bir misyon vermiş; Allah, sözlerine tesir verdi. Bu da işin tasavvufi bir boyutu. Timur'un tahtından kalkıp 650 kilometre ötede Ahmed Yesevî'ye türbe yaptırması, Yesevî'nin manevi şahsiyetinin büyüklüğünü göstermektedir.

Ahmed Yesevî, sosyal tarihçilik açısından önemlidir; toplumu değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Feridüdin Attar'ın da belirttiği gibi, Hoca Ahmed Yesevî, oğlunu öldüren "size karpuz getirdik" diye kanlı başını verenlere bile kötülük yapmıyor. Allah'tan başka oğluna ve atına sevgi duyduğunu, oğlunun öldüğünü, atının da bunu yapanlara hediye edilmesini ve dünyaya olan bağlarından böylelikle kurtulduğunu belirtiyor. Kendisine kötülük yapana bile iyilikle cevap

¹ Proje Kapsamında Sayın Hayati Bice ile yapılan mülakattan alıntılardır. 16 Mayıs 2018, İstanbul

veriyor. Kapısına gelenler, mutlaka doyuruluyor; misafir ediliyor. Bu davranışlarıyla bölge insanını eğitiyor. O dönemde yaşayan halk kurallara uymayan, şiddet kullanmaya alışkın bir topluluktur. Merhamet duygusunun yerleşmesinde etkili olmuştur.

Sonuç Yerine

Çalışma, 1930'lu yıllarda Türkistan'dan gerçekleştirilen göçün kimlik ve kültüre etkisini konu alan bir sözlü tarih çalışmasıdır. Göç, kültür ve kimlik ana temalarını araştıran ve bu göçü yaşayanlar ve onların ailelerinin bugünkü kimlik tanımlamalarını anlamaya yardımcı olacak çok disiplinli bir araştırmadır. Bu göç eden ailelerden biri Hoca Ahmet Yesevi'nin soyundan gelen Yesevi ailesidir. Göçmenlerin Türkistan coğrafyasından –bugünkü Orta Asya'dan - Afganistan'a, oradan 1950'li yıllarda Türkiye, Arabistan ve ABD'ye göç eden ailelerin, farklı coğrafyalarda yerleşim neticesinde ve farklı nesillere göre kimlik oluşumlarında, kimlik tanımlamalarında değişim olup olmadığının, kültürlerini koruyup korumadıkları sorularının cevaplandırılmasını hedeflemektedir. Çalışma, bu göçü gerçekleştirenler ve onların çocuklarıyla kısa anket çalışması yanında, derinlemesine mülakatları içermiştir. Araştırma projesi kapsamında mülakatların odak grubu Yesevi ailesi olmuştur. 1928 yılında bugün Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Türkistan şehrinde ayrılmak zorunda kalan Yesevi ailesi önce Türkistan coğrafyası (Orta Asya) içinde yer değiştirmiş ve ardından Afganistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu bildiri kapsamında araştırmanın ilk kısmı olan Tasavvuf ve Yesevilik üzerinde durulmuştur. Yesevilik ve Ahmet Yesevi'nin bölge insanı açısından önemi ve etkisine değinilmiştir. Konunun en önemli uzmanlarından sayın Dr. Hayati Bice ile yapılan mülakat konunun aydınlatılması açısından çok değerlidir.

Kaynakça

- Akarlı, Engin (2000). "Tasavvuf", Yesevilik Bilgisi, (Ed. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı), Ankara: MEB Yayınları.
- Ayvalı, Ramazan (2017). "Pakistan'da neşredilen bir esere göre Ahmed Yesevi", Hoca Ahmed Yesevi: Seçme Makaleler, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Bice, Hayati (2017). *Anayurttan Anadolu'ya İşaret Taşları*, Ankara: Akçam Yayınları.
- Bice Hayati (2018)., "Özel Mülakat", 16.05.2018.
- Chittick, William (2000). *Tasavvuf: Kısa Bir Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cihangir, Erol (2016). "Göçebe Düşüncesinin Göçer ve Yarı-göçerler Şekillenişinde Hoca Ahmet Yesevi ve Tasavvuf Merkezli Haritaların Teşekkülü", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Coşan, Mahmud Esad (2018). "Ahmed Yesevi", *Kul Hoca Ahmed Yesevi: Makaleler Kitabı* (Hazırlayan: İsmetullah Yesevi), Ankara: CB Matbaacılık
- Çelik, Ali (2016). "Hoca Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerinde Tebliğ ve İrşad Metoduna ait bazı tespitler", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları
- Demir, Necati (2016). "Ahmet Yesevi'nin Temsilcisi Saltık Gazi'nin Yesevilik Anlayışının Evrenselleşmesine Katkısı ve Günümüze Yansıması" *I. Uluslararası Hoca Ahmed*

- Yesevi Sempozyumu Bildirileri (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Erarslan, Kemal “Ahmed Yesevi ”, *İslam Ansiklopedisi*, s. 160
- Gölpınarlı Abdulbâki, (1985). *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Gürsoy, Kenan (2016). “Bir İrfan Geleneğini Başlatmak: Ahmed Yesevi”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Hakkul, İbrahim (2018). “Yesevilik Çalışmalarının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Mülâhazalar”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi: Makaleler Kitabı* (Hazırlayan: İsmetullah Yesevi), Ankara: CB Matbaacılık.
- Kemikli, Bilal (2016). “Hikmet Geleneğinin Mihveri: Hakikat-ı Muhammediye”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Kenjetay, Dosay (2018). “Hoca Ahmed Yesevi: Hayatı ve Tarihi Önemi”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi: Makaleler Kitabı* (Hazırlayan: İsmetullah Yesevi), Ankara: CB Matbaacılık.
- Lings, Martin (2018). *Tasavvuf Nedir?* İstanbul: Nefes Yayınevi.
- Rıdvanoğlu, Ahmed Eğilmez (2016). *Açıklamalı Divân-ı Hikmet*, İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Tosun, Necdet (2018). “Yesevîyye”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi: Makaleler Kitabı*, (Hazırlayan: İsmetullah Yesevi), Ankara: CB Matbaacılık.
- Tosun, Necdet (2015). *Ahmed Yesevi*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Türer, Osman (2000). “Türk dünyasında İslam’ın yerleşmesi ve muhafazasında sufi tarikatlar ve Yesevî’nin rolü”, *Yesevilik Bilgisi*, (Ed. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı), Ankara: MEB Yayınları.
- Yazıcı, Nesimi (2000). “Hoca Ahmed Yesevî döneminde Türk-İslam kültürünün oluşum ve gelişimi üzerine bazı düşünceler”, *Yesevilik Bilgisi*, (Ed. Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı), Ankara: MEB Yayınları.
- Yesevi, Çağla Gül (2018).). *Türk Milliyetçiliği: Doğuşu, Yükselişi ve Siyasal Yansımaları*. Ankara: Kripto Yayınevi. 978-605-4991-76-1
- Yıldırım, Ahmet (2016). “Rol Model Şahsiyet olarak Hoca Ahmet Yesevi’nin İnsan ve Toplum İnşasında Hz. Peygamberin Etkisi”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri (28-30 Nisan 2016)*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, Kâmil (2017). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat
- Zeybek, Namık Kemal (2015). *Allah’a Aşk ile Ulaş: Hoca Ahmet Yesevi ve Hikmetleri*, İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları.